

Peter Essers, *Belast verleden. Het Nederlandse belastingrecht onder nationaalsocialistisch regime*

Deventer: Kluwer 2012, 563 p., ISBN 978-90-1310-430-1.

1. Inleiding

Peter Essers (Margraten 1957), onder meer hoogleraar Belastingrecht aan de Universiteit van Tilburg en lid van de Eerste Kamer van de Staten-Generaal, heeft onderzoek gedaan naar een intrigerende periode in de Nederlandse (fiscale) geschiedenis: de bezetting.¹ Het onderzoek past binnen één van de Tilburgse onderzoeksprogramma's vanwege 'de raakvlakken met de geschiedenis van de belastingheffing van kapitaalvenootschappen en de juridisch-ethische dilemma's in het maken van keuzes tussen rechtvaardigheid en doelmatigheid', zo laat de auteur in het voorwoord weten (zie p. 5). Eind vorig jaar heeft Essers de bevindingen van het onderzoek gepresenteerd tijdens een goed bezochte vergadering van de illustere Vereniging voor Belastingwetenschap.² Tijdens deze bijeenkomst werd het eerste exemplaar van het boek aangeboden aan Staatssecretaris Frans Weekers van Financiën.

2. Probleemstelling en opbouw studie

De centrale vraag van de studie van Essers is in welke mate de verschillende actoren die verantwoordelijk waren voor het Nederlandse belastingrecht tijdens de Duitse bezetting weerstand hebben geboden aan de bezetter (p. 26). Uit hoofdstuk VIII volgt dat de auteur de mate van weerstand (vooral) heeft willen afmeten aan de mate waarin de hoofdrolspelers van het boek hebben meegewerkt dan wel zich hebben verzet tegen de belangrijkste doelstellingen van de Duitsers op fiscaal terrein (p. 497 e.v.). Het zal duidelijk zijn dat de vraag die Essers zichzelf heeft gesteld niet met behulp van de gebruikelijke rechtswetenschappelijke methoden kan worden beantwoord. De auteur heeft (dan ook) een historische en – wat ik zou willen noemen – journalistieke methode³ gevolgd (zo heeft de auteur geluidsban-

den van interviews beluisterd, ooggetuigenverslagen bestudeerd, archieven uitgeplozen en correspondentie doorgenomen, zie p. 28-29).

Het boek kent een heldere en logische opbouw. Na een inleiding verschaft Essers de lezer in hoofdstuk II een overzicht van de stand van zaken van het belastingrecht aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. In het volgende hoofdstuk besteedt hij aandacht aan de fiscale regelgeving onder nationaalsocialistisch regime (III). In de hoofdstukken IV, V en VI bespreekt Essers het functioneren van de Belastingdienst, de opstelling van de belastingkamer van de Hoge Raad en het opereren van de fiscale wetenschap en literatuur onder dit regime. In hoofdstuk VII draait het om de bevrijding en wat daarna gebeurde. Het laatste hoofdstuk (VIII) is de plaats waar de auteur zijn conclusies presenteert.

3. Belast verleden, een impressie van de inhoud

3.1. Fiscaliteit tijdens het interbellum

Uit hoofdstuk II blijkt dat het Nederlandse fiscale stelsel aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog niet bepaald een van de modernste kon worden genoemd. Zo was de inkomstenbelasting gebaseerd op het bronnenfictiestelsel dat slechts bij benadering het reële inkomen in de heffing betrok.⁴ Dit stelsel was ontleend aan de Pruisische doctrine en is daarmee een van de vele voorbeelden van het sterk op Duitsland georiënteerde Nederlandse belastingrecht vóór de Tweede Wereldoorlog' (p. 37). De belastingdruk was – naar huidige maatstaven – laag te noemen. Het maximale tarief in de inkomstenbelasting bedroeg niet meer dan 16% en vermogen werd belast tegen een tarief van slechts een paar promille (p. 36). De winst van naamloze vennootschappen werd niet (rechtstreeks) belast. Wel bestond sinds

1934 een omzetbelasting. Verder was het nog lang geen gemeengoed om belastingen voor instrumentele doeleinden in te zetten. Ook wijst Essers erop dat de Belastingdienst zich kenmerkte door zeer hiërarchische en formele gezagsverhoudingen.⁵

3.2. Ontwikkelingen in de fiscale regelgeving

De fundamentele wijzigingen van het Nederlandse belastingstelsel die gedurende de bezetting tot stand zijn gekomen, worden in hoofdstuk III onderzocht. 'Bijna geen belastingwet bleef onaangeroerd' (p. 109). Essers gaat onder meer in op de vraag hoe het mogelijk is geweest dat het Nederlandse fiscale stelsel in een tamelijk kort tijdsbestek zo ingrijpend is gewijzigd. Om deze hervormingen te kunnen verklaren, is Essers als het ware in de huid gekropen van – wat hij noemt – de hoofdrolspelers aan Duitse en Nederlandse zijde. Zo schetst hij een portret van de Duitse belastingambtenaar Rudolf Rinkefeil (1884-1961).⁶ 'Een typische belastingambtenaar was Rinkefeil echter zeker niet', verzekert Essers de lezer. 'Zo publiceerde hij in 1924 en 1926 twee fraai geïllustreerde sprookjesboeken' (p. 116). Eind mei 1940 werd Rinkefeil in het bezette Nederland tot Leiter der Hauptabteilung Finanzen benoemd (p. 116). Maar een nationaalsocialistische fjinlijper kan hij volgens de auteur niet worden genoemd. Bovendien was hij niet blind voor het onrecht dat om hem heen geschiedde (p. 202). Deze Rinkefeil was primair een fiscale vakman en is vaak bemiddelaar geweest tussen de nazi-leiding in Nederland – Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart (1892-1946) en de genadeloze Hans Fischböck (1895-1967)⁷ – en enkele Nederlandse fiscale topambtenaren (p. 119). Ook slaagde hij erin het vertrouwen te winnen van deze ambtenaren, zoals Henrik Postma (1894-1962),⁸ direc-

teur-generaal en waarnemend secretaris-generaal van het Departement van Financiën. Dat moest ook wel, omdat voor de realisatie van de beoogde fiscale hervormingen de medewerking van de Nederlandse departementsambtenaren onontbeerlijk was (p. 130). Deze ambtenaren wilden zelf ook het Nederlandse belastingstelsel hervormen en hadden daartoe in de jaren dertig in het kader van de commissie-Bodenhausen verschillende voorstellen ontwikkeld (zie p. 110). Hoe de Duitsers de Nederlandse ambtenaren tijdens een belangrijk overleg dat in oktober 1940 plaatsvond wisten te laten instemmen met de Duitse voorstellen, doet Essers nauwgezet uit de doeken (p. 150 e.v.). Dit deel van het boek kan bijna als spannend worden getypeerd. Het moet voor de auteur overigens een hele klus zijn geweest om de gang van zaken tijdens dit overleg te reconstrueren. Na de vrijbrief die de Nederlanders toen gaven, lag de weg open om het Nederlandse belastingstelsel in razend tempo aan te passen. Zo werd de loonbelasting ingevoerd en kwam een inkomstenbelasting tot stand die daadwerkelijk in een jaar genoten inkomsten in de heffing betrok. Door de fiscale hervormingen kon een aanzienlijke verhoging van de belastingopbrengsten worden gerealiseerd. Vooral vennootschappen kregen – onder meer door de invoering van de winstbelasting, de vermogensbelasting voor lichamen en de superdividendbelasting – te maken met een exorbitante stijging van de belastingdruk (p. 171).⁹ Postma heeft volgens Essers onderschat dat de Nederlandse ambtenaren de Duitsers in wezen volledig in de kaart speelden (p. 203). De extra belastingmiddelen werden namelijk voor een niet onbelangrijk deel aangewend om de bezettingskosten en de Duitse oorlogsvoering te financieren (p. 183). Wel zijn Postma en de zijnen erin geslaagd om bepaalde maatregelen tegen te houden, zoals een jaarlijkse heffing ineens van 500 miljoen gulden (p. 185-186 en p. 202).¹⁰

3.3. *Functioneren van de Belastingdienst*

Tijdens de bezetting werd Postma directeur-generaal der Belastingen en later – na het opstappen van L.J.A. Trip (1876-1947), die ook

president van De Nederlandsche Bank was – tevens waarnemend secretaris-generaal van het Departement van Financiën (zie p. 216-217). In hoofdstuk IV beschrijft Essers de opvolging van Trip door Postma, besteedt hij aandacht aan de organisatie van de Belastingdienst en gaat hij in op de ontmanteling van de fiscale geheimhoudingsplicht (par. 4). Zo stelde de Belastingdienst onder druk van de Duitsers lijsten op van grootverdieners (p. 228). Deze zogenoemde plutocratenlijsten waren bedoeld om gijzelaars te nemen. Het ontslag van de Joodse belastingambtenaren (officieel in februari 1941, officieus in het najaar van 1940) en het lot dat zij moesten ondergaan, bespreekt Essers op indringende wijze in paragraaf 5.3. Het boek bevat verder portretten van ambtenaren die zijn vermoord. Ook de uit verschillende archieven opgediepte verhalen van overlevenden¹¹ maken indruk, zoals het fraai opgetekende relaas van de echtgenote van de Limburgse inspecteur Jo Koperberg (p. 245-251). In paragraaf 5.5 wijst Essers op de ‘accommoderende, bangelijke houding’¹² van de Nederlandse departementsambtenaren tegenover de anti-Joodse personeelsmaatregelen. De auteur gaat verder uitgebreid in op de beruchte centrale instantie van waaruit – onder het valse voorwendsel van vrijwillige emigratie¹³ – de Holocaust in Nederland werd uitgevoerd, de Zentralstelle für jüdische Auswanderung in Amsterdam (p. 257 e.v.). Bij deze instantie was een speciale afdeling van de Belastingdienst ondergebracht die moest controleren of de aspirant-emigranten aan hun fiscale verplichtingen hadden voldaan. De Duitsers gebruikten de Zentralstelle ook om Joden met behulp van de door de fiscus verstrekte informatie van hun – verplicht bij de bank Lipmann, Rosenthal & Co. ondergebrachte – vermogen te beroven. De invordering van Joodse belasting-schulden verliep moeizaam, omdat de Joodse belastingplichtigen niet de beschikking hadden over hun bij genoemde Duitse roofofbank geparkeerde vermogen (p. 281). Deze belastingsschulden zijn – buiten de rekeninghouders om – voor 8 miljoen gulden afgekocht en door Lippmann, Rosenthal & Co. afgewikkeld. Deze oplossing is (kennelijk) na on-

derhandelingen tussen Postma en Fischböck uit de bus gekomen en eind 1942, begin 1943 in een overeenkomst neergelegd, de zogenoemde Pauschregelung (p. 283). In dit hoofdstuk bespreekt Essers ook de verwickelingen rondom de verplichte arbeidsinzet van belastingambtenaren in Duitsland. Daarnaast gaat de auteur in op tal van – meestal hachelijke – verzetsdaden van medewerkers van de Belastingdienst,¹⁴ en beschrijft hij onder meer de gebruikte technieken om belastinggelden weg te sluisen naar het verzet (par. 8.2).

3.4. *Opstelling en rechtspraak van de Hoge Raad*

In hoofdstuk V is plaats ingeruimd voor de rol van de belastingkamer van de Hoge Raad in bezettingstijd. Dat er ‘voor de Hoge Raad als college geen reden bestaat met trots naar deze gehele periode terug te zien’,¹⁵ is alom bekend, maar een analyse van het functioneren van de belastingkamer van deze instantie ontbrak. De auteur noemt dat opmerkelijk ‘gelet op het feit dat het Nederlandse belastingrecht in de oorlogsjaren onder invloed van de bezetter ingrijpende veranderingen heeft ondergaan en ook door diezelfde bezetter is misbruikt, onder andere voor de Jodenvervolging en om de eigen oorlogsvoering te financieren’ (p. 354). Essers erkent dat het niet eenvoudig is om zicht te krijgen op het functioneren van deze sector van de Hoge Raad. De auteur meent dat het voor de leden van de belastingkamer lastig moet zijn geweest de taak van cassatierechter uit te oefenen. Menigeen zal voor het dilemma hebben gestaan om verzet te bieden met ontslag als gevolg of een accommoderende houding aan te nemen en de Hoge Raad te beschermen tegen ‘verdere nazificatie’ (p. 357). Of alle leden met dit dilemma kampen, is niet goed te achterhalen, misschien wel omdat het ‘au fond niet mogelijk is om anderen werkelijk te begrijpen’.¹⁶ Wat wel vaststaat, is dat de belastingkamer aan het begin van de bezetting uit zes leden bestond. Tijdens de oorlog verlieten enkele leden (gedwongen) de Hoge Raad en werden door de bezetter twee nieuwe raadsheren benoemd die deel gingen uitmaken van de belastingkamer. Het ging om S.A. van Lunteren,¹⁷ die in 1944 de plaats innam van

J. Donner, een jurist die eenieder zal kennen. De andere raadsheer was H.W.B. Thien. Hij trad in 1943 aan. Deze raadsheren hadden 'duidelijk sympathieën voor de nazi's' (p. 355).¹⁸ Zij worden door Essers als 'fiscale leken' getypeerd (p. 377). Dat lijkt erger dan het is, omdat zeker in die tijd het voornamelijk civilisten waren die zitting hadden in de belastingkamer¹⁹ voor wie het belastingrecht meestal 'vreemde materie' vormde.²⁰ De vraag of de belastingkamer van de Hoge Raad vatbaar is geweest voor de nationaalsocialistische rechtsfilosofie en het belang van de fiscus voorrang verleende boven dat van het individu, beantwoordt Essers ontkennend. De auteur baseert deze bevinding op het aantal tijdens de bezetting gewezen arresten dat in het voordeel van de fiscus is beslist. Dat is in de bezettingsjaren niet toegenomen, maar (zelfs) met enkele procenten gedaald tot ongeveer 70% (p. 363). Om het functioneren van de belastingkamer meer in detail te beoordelen, heeft de auteur enkele in het oog springende arresten geanalyseerd, waarin de Hoge Raad zich heeft uitgesproken over nationaalsocialistische maatregelen (par. 6). Zo behandelt Essers twee arresten die zien op de heffing van zoengeld, een collectieve boete die – bij beschikking – aan de Gemeente Amsterdam werd opgelegd als reactie op de Februaristaking. De gemeente moest de boete verhalen op de hoogstaangeslagenen in de inkomstenbelasting die de Duitsers als 'welgestelden' zagen (p. 372). Deze extra heffing werd bij wijze van omslag en in de vorm van een toeslag op de aanslag inkomstenbelasting opgelegd over het belastingjaar 1940/1941. De Hoge Raad merkte deze heffing niet aan als belasting met als consequentie dat voor de aangeslagenen geen beroep op de belastingrechter openstond.²¹ De redactie van *Nederlandse Jurisprudentie* liet een annotatie van dit arrest achterwege en ook in de fiscale vakpers is dit arrest – opmerkelijk genoeg – niet van commentaar voorzien.²² Het betaalde zoengeld kon overigens niet van het inkomen worden afgetrokken, zo oordeelde de Hoge Raad in een later arrest.²³ Daarmee liet hij volgens Essers 'ook in dit arrest de kans lopen om zijn justitiabelen enige bescherming te

bieden tegen willekeurige maatregelen van de bezetter' (p. 373). Een arrest dat pijnlijker kan worden genoemd, is dat over de aanslag ter zake van het vermogen van een belastingplichtige die verplicht was zijn bezittingen onder te brengen bij de beruchte roofofbank, Lippmann, Rosenthal & Co.²⁴ Het was praktisch niet mogelijk om over het afgezonderde vermogen te beschikken en in december 1942 werden de individuele rekeningen opgeheven. De saldi werden overgeboekt naar een verzamelrekening (p. 374). De Hoge Raad oordeelde dat het recht van de belastingplichtige op het beheerde vermogen per 1 januari 1942 als volle eigendom moest worden aangemerkt en tegen deze waarde in de heffing van vermogensbelasting kon worden betrokken. Essers meent dat de Hoge Raad in de 'wrede werkelijkheid van feitelijke onteigening' aanleiding had moeten zien belanghebbende in het gelijk te stellen door een lagere waardering van het vermogen toe te staan (p. 377).²⁵ Ook in de fiscale wetenschap is op nogal voorzichtige wijze ingegaan op deze waarderingskwestie. Zo heeft de bekende hoogleraar P.J.A. Adriani (1879-1974) schoorvoetend antwoord gegeven op de in de rubriek 'Rechtsvragen' aan de orde gestelde mogelijkheid om het aan te geven vermogen lager te waarderen (p. 411-412 en p. 433-434). Het arrest en in het bijzonder de rechtsregel die de Hoge Raad daarin heeft gegeven ('wil men (...) kunnen spreken van een "schuld", het aanwezig zijn van een schuldeiser een vereischte is'), is volgens mij pas in de jaren zestig van de vorige eeuw van commentaar voorzien in een fiscale uitgave.²⁶ De annotator gaat niet in op de achtergrond van de zaak en beperkt zich tot een bespreking van de rechtsopvatting van de Hoge Raad en plaatst haar in het systeem van de vermogensbelasting en de tot dan toe gewezen rechtspraak.

3.5. *Fiscale wetenschap en literatuur*

In hoofdstuk VI gaat Essers allereerst in op de vraag in hoeverre de fiscale wetenschap in Nederland in de jaren vóór de Duitse bezetting aandacht heeft besteed aan de ontwikkelingen op fiscaal terrein in Duitsland en in hoeverre daarbij

sprake is geweest van een kritische houding (p. 387 e.v.). Essers komt tot de bevinding dat over de revolutionaire ontwikkelingen die zich op fiscaal terrein in Duitsland voltrokken²⁷ niet of nauwelijks is geschreven, ook niet in de gezaghebbende fiscale handboeken (par. 2.2). Ook verder legt de auteur in dit hoofdstuk op verschillende plaatsen de vinger op de zere plek. Zo stond begin 1938 in het *Weekblad* een bericht over de Reichsfluchtsteuer. Deze belasting werd ingesteld om kapitaalvlucht te voorkomen en hield in dat 25% werd afgetapt van het bezit van degenen die emigreerden. De belasting 'bracht in eerste instantie niets op, maar door de Joodse emigratie, was ze uitgegroeid tot een aanzienlijke inkomensbron' (p. 388). De oorzaak van de emigratie werd door de redactie onbesproken gelaten. Ook over een bekende bepaling uit de *Steueranpassungsgesetz*,²⁸ die inhield dat belastingwetgeving naar nationaalsocialistische wereldopvatting moest worden uitgelegd, heeft Essers in de vakliteratuur geen kritische geluiden kunnen vinden (p. 389 en p. 396). Over de wijze waarop de redacties van fiscale tijdschriften hebben geopereerd in de bezettingstijd, valt alleen iets op te merken aan de hand van publicaties. Essers laat weten dat hij niet de beschikking heeft gehad over de notulen van redactievergaderingen uit die tijd (p. 403). Het is overigens de vraag of dergelijke vastleggingen bewaard zijn gebleven. De enige opvallend principiële stellingname heeft Essers gevonden in de – in 1940 verschenen – driedelige artikelenreeks van W.H. van den Berge (1905-1987), departementsambtenaar en later de eerste Staatssecretaris van Financiën²⁹ ('Belastingrecht in bezet gebied'³⁰). Deze auteur betoogde onder meer dat het door de bezetter ingevoerde nieuwe recht kan worden getoetst aan het volkenrecht (p. 406). Essers betreurt het dat tijdens het verdere verloop van de oorlog niemand de door de Duitse bezetter genomen maatregelen heeft getoetst aan het door Van den Berge 'zorgvuldig geredigeerde' kader (p. 407). Dat zal vermoedelijk te maken hebben gehad met de beperkingen die ook redacties van periodieken door de bezetter kregen opgelegd.³¹ Hoe de weinig verheffende ingrepen van de

bezettende macht op de geestelijke vrijheid zijn verlopen, werkt de auteur niet uit. De voltallige redactie van *WPNR* stapte in ieder geval in de loop van 1941 op (p. 410). De redactie van het al genoemde *Weekblad* bleef aan en is er volgens Essers al met al goed in geslaagd ongewenste publicaties te voorkomen. Daaraan heeft wellicht de bijzondere positie van hoofdredacteur M.J. Prinsen (1899-1971) bijgedragen. Hij was als rechterhand van de secretaris-generaal van het Ministerie van Binnenlandse Zaken 'nauw betrokken bij veel onderhandelingen met de bezetter' (p. 400). Verder meent Essers dat zijn diplomatieke gaven en contacten met hooggeplaatste Duitsers goed van pas zullen zijn gekomen om nationaalsocialistische invloeden buiten de deur te houden (zie p. 400³²).

Ook het universitaire leven heeft nogal te lijden gehad onder de bezetting.³³ De decaan van de Leidse juridische faculteit, de befaamde R.P. Cleveringa had de moed om in november 1940 in een college te protesteren tegen de schorsing van Joodse collega's.³⁴ Maar onder fiscale docenten verhief eigenlijk niemand zijn stem tegen de maatregelen van de Duitse bezetter, laat staan dat sprake is geweest van een vlammend protest (p. 436). Het labiele universitaire klimaat heeft er niet aan in de weg gestaan dat in de oorlogsjaren drie proefschriften op fiscaal terrein zijn verdedigd. De al genoemde Prinsen toonde zich in zijn proefschrift kritisch over enkele door de bezetter ingevoerde belastingen, waaronder de winstbelasting.³⁵ Het tarief van deze belasting kon volgens hem in wetenschappelijk opzicht niet worden gerechtvaardigd (p. 420). In 1941 promoveerde L.M.M. Nijst in Nijmegen op het onderwerp handelingen in strijd met de wet of de goede zeden in het belastingrecht.³⁶ De auteur gaf volgens Essers blijk van sympathie voor de nationaalsocialistische rechtsfilosofie. Wie het proefschrift ter hand neemt, zal – inderdaad – bemerken dat de auteur opmerkelijke opvattingen huldigt. Zo noemt hij de *Steueranpassungsgesetz* een 'interessante belastingwet' (p. 33).³⁷ Verder lijkt hij het vanzelfsprekend te vinden dat uitgangspunten die in het

belastingrecht gelden, moeten wijken 'voor een daarbuiten gelegen hooger beginsel (de nationaal-socialistische wereldbeschouwing)'.³⁸ Essers is niet inhoudelijk ingegaan op een andere academische gebeurtenis, namelijk de oratie die H.J. Hellega (1900-1982) in het najaar van 1941 heeft uitgesproken.³⁹ In zijn rede over de rechtsgrond van fiscaal-rechtelijke privileges gaat hij niet in op de bezetting, de omstandigheden dus waaronder zijn ambtsaanvaarding werd gehouden.⁴⁰ In zijn bespreking van deze rede in het *Weekblad* beperkt M.J.H. Smeets (1896-1984)⁴¹ zich wat de bezetting betreft tot de observatie dat '(v)erschillende van de belastingmaatregelen welke in den laatste tijd in Nederland zijn getroffen, (...) slechts (kunnen) worden verklaard, indien men uitgaat van de algemeene economische politiek, welke thans in ons land wordt gevolgd'.⁴²

De rol die de Vereniging voor Belastingwetenschap tijdens de bezetting heeft gespeeld, laat Essers niet onbesproken. Een aantal activiteiten dat het bestuur van de Vereniging voor Belastingwetenschap initieerde, getuigde van de nodige moed. Aan de hand van onder meer brieven, agenda's en notulen van vergaderingen van bestuurslid G.W.J. Bruins (1895-1953), is Essers op het spoor gekomen van de activiteiten van enkele commissies die min of meer in het geheim hebben gewerkt aan ideeën over de naoorlogse belastingheffing (p. 422-426).⁴³ Dat zal stellig een risicovolle onderneming zijn geweest. Het valt te begrijpen dat de auteur deze initiatieven in het licht stelt.

3.6. *Bevrijding en wat daarna gebeurde*

Het drieluik bevrijding, zuivering en nasleep komt in hoofdstuk VII aan bod. Essers besteedt uitgebreid aandacht aan de zuivering van Postma, aan wie na de bevrijding – onder druk van onder meer de Minister van Financiën – werd gevraagd enige tijd verlof op te nemen. Een speciaal daartoe ingestelde zuiveringscommissie onderzocht de tegen Postma ingediende klachten. 'De belangrijkste klacht zag op zijn beleid ten aanzien van de verplichte tewerkstelling van personeel van het departement en de Belastingdienst in Duitsland', zo meent Essers (p. 451). De commissie

concludeerde dat Postma kon aanbliven als directeur-generaal van de Belastingdienst. De aangeklaagde had zich – ook in de ogen van anderen – een 'goed vaderlander' getoond en enkele fiscale maatregelen van de bezetter kunnen tegenhouden, zoals het voorstel om Joodse kinderen uit te sluiten van kinderaftrek en het in de heffing van vennootschapsbelasting betrekken van kerkgenootschappen. Essers komt evenwel tot de bevinding dat het zuiveringsproces onvolledig is geweest en velt een ander – hard – oordeel over het functioneren van Postma. Zo neemt de auteur hem kwalijk dat hij met Fischböck de Pauschregeling heeft gesloten⁴⁴ en zich 'volop heeft ingespannen om de belastingsschulden van de vervolgte joodse burgers in te vorderen' (p. 462). Essers wijst erop dat Postma kansen heeft laten liggen om de van de Duitsers in het kader van de Pauschregeling ontvangen miljoenen te reserveren en te benutten ten behoeve van vervolgte Joodse belastingplichtigen tijdens dan wel na de oorlog.⁴⁵ Ook heeft hij te gemakkelijk de geheimhoudingsplicht van de Belastingdienst ten behoeve van de Duitse belangen prijsgegeven. Verder gaat Essers in dit hoofdstuk kort in op de naoorlogse geldzuivering⁴⁶ en de na de bezetting ingevoerde – deels door H.J. Hofstra (1904-1999) ontworpen⁴⁷ – vermogensheffingen, op grond waarvan onder meer onge-rechtvaardigde vermogensaanwas (zwarte handel) werd afgeroomd (p. 467-471).⁴⁸ In paragraaf 3.2 bespreekt Essers de naoorlogse heffing van successierecht over Joodse nalatenschappen. De auteur demonstreert op overtuigende wijze dat de Belastingdienst zich veel soepeler had moeten opstellen bij de afwikkeling van deze nalatenschappen (p. 480 en p. 489).

3.7. *Enkele conclusies*

De conclusies van Essers zijn bepaald stevig te noemen. De medewerkers van de Belastingdienst hebben zich tijdens en na de oorlog – uitzonderingen daargelaten – niet altijd even fris opgesteld, bijvoorbeeld als het gaat om procedures over de heffing van vermogensbelasting van vervolgte Joodse belastingplichtigen.⁴⁹ Verder heeft de Belastingdienst schendingen van de fiscale

geheimhoudingsplicht zonder wezenlijk verzet geaccepteerd (p. 504). Ook de macabere afdeling van de Belastingdienst bij de Zentralstelle, kan een zwarte bladzijde in de geschiedenis van het Nederlandse belastingwezen worden genoemd (p. 509-510). De Hoge Raad toonde aan 'niet te beschikken over de vereiste moed om zijn justitiabelen te beschermen tegen de illegale maatregelen van de bezetter' (p. 505).⁵⁰

Postma is in de ogen van Essers niet alleen slachtoffer van de omstandigheden; 'hij heeft de omstandigheden ook benut om zijn eigen fiscale ideeën door te zetten' (p. 518).⁵¹ De rol die de leiding van de Belastingdienst heeft gespeeld bij de totstandkoming van de Pauschregelung en de inhoud daarvan kunnen beschamend worden genoemd (p. 512-513). Ik wijs erop dat ook Smeets,⁵² hoofd van de afdeling Organisatie van de Belastingdienst,⁵³ betrokken is geweest bij in ieder geval de correspondentie die heeft geleid tot het sluiten van deze overeenkomst.⁵⁴ Verder heeft Smeets zich niet verzet tegen de maatregelen van de Duitsers om de Joodse werknemers van de Belastingdienst en van het departement te ontslaan.⁵⁵ In het boek blijft kritiek op de handelwijze van deze latere hoogleraar in de leer van de openbare financiën en in het belastingrecht achterwege, misschien wel omdat Essers onvoldoende greep op het optreden van Smeets heeft kunnen krijgen. Zo onderhield Smeets contacten met het landelijke verzet.⁵⁶ Wat daar verder van zij, het algemene beeld dat Essers oproept is bepaald niet florissant te noemen: veel gezagsdragers hebben het in deze periode laten afweten (p. 522).

4. Tot slot

Het door Peter Essers geschreven boek is 'een geschenk, en zoveel meer tevens'.⁵⁷ Zo is het boek uitgerust met geluidsopnamen van verschillende interviews die in de jaren tachtig van de vorige eeuw zijn afgenomen. Deze unieke opnamen geven een prachtig tijdsbeeld en versterken de inhoud van 'Belast verleden'. Essers maakt op nogal wat plaatsen in het boek duidelijk hoe poreus de waarheid soms is.⁵⁸ Ook illustreert hij op treffende wijze dat het 'recht een gebied (is) waar niets vanzelf

spreekt'.⁵⁹ De auteur is erin geslaagd om in zijn studie op indringende wijze verslag uit te brengen over de lotgevallen van heel wat personen die te maken hebben gehad met het Nederlandse belastingrecht onder nationaalsocialistisch regime. Uiteraard is met deze studie lang niet alles gezegd over de in veel opzichten ongemakkelijke episode in de Nederlandse (fiscale) geschiedenis, zoals Essers zelf ook benadrukt.

Rens Pieterse⁶⁰
Amsterdam, mei 2013

1. Zie over 'Belast verleden' ook 'Belastingdienst in oorlogsjaren: ijverig geld innen voor de Duitse bezetter', *Trouw* 5 februari 2013, p. 10; *Het Register* 2013-1, p. 36 e.v. en mijn impressie van het boek in *WFR* 2013, 612, p. 612.
2. Deze sessie vond plaats op 19 december 2012.
3. Zie over enkele beperkingen daarvan: *NRC Handelsblad* 26 april 2013, p. 3 van de boekenbijlage.
4. Zie p. 37.
5. Zie p. 54-55.
6. Ook wel een 'Duitse referent' genoemd (p. 217).
7. Deze 'onvriendelijke uitbuiting' (p. 115) leefde na de oorlog in Argentinië (zie p. 528).
8. Een levensschets van Postma is te vinden op p. 142-146.
9. Zie daarover het proefschrift van A.J. van den Tempel, *De belasting als instrument der economische politiek*, Amsterdam: 1945, p. 131.
10. Zie daarover ook par. 3.6 van deze beschouwing.
11. Daartoe behoorden onder meer N.J. Polak en H.A. Drielsma.
12. Zie p. 255.
13. Essers spreekt van 'één grote duivelse schijnvertoning' (p. 262).
14. Zie bijvoorbeeld p. 324-325.
15. Zie p. 353. Zie daarover ook: C.J.H. Jansen, 'Hoge Raad en cassatie in de Tweede Wereldoorlog', *RMThemis* 2012-4, p. 155 e.v.
16. Aldus Willem Frederik Hermans; zijn observatie is te vinden in: Willem Otterspeer, *Dorbeck, waar ben je? Een biografisch essay over De donkere kamer van Damokles*, Amsterdam: De Bezige Bij 2012, p. 85.
17. Op p. 413 rept de auteur over een 'NSB-raadsheer'.
18. Door L.A. Nypels 'non-valeurs' genoemd ('De belastingkamer', in: *Doortijd en vlijt 1777-1952*, 's-Gravenhage: De Nederlandsche Boek- en Steendrukkerij 1952, p. 12).
19. Zie G. de Groot, 'Belastingkamer en civilist', in: Th. Groeneveld & L.J.A. Pieterse (red.), *Met oog voor de-*

tail. Liber amicorum mr. J.W. van den Berge, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers 2013, p. 109-110.

20. L.A. Nypels, a.w., p. 12, noot 8.
21. HR 2 december 1942, *NJ* 1943, 45.
22. Zie hfdst. VI, p. 407.
23. HR 14 juli 1944, B. 7887.
24. HR 14 juli 1944, B. 7894.
25. In hfdst. III kan Essers daarom opmerken: 'De opstelling en rechtspraak van de Hoge Raad gaf de Duitsers geen reden tot zorg' (p. 189).
26. H.J. Hellema e.a., *Fiscaal arrestenboekje*, Amsterdam: FED 1962, p. 155 e.v., alsmede p. 139 e.v. van de derde druk.
27. Zie p. 398.
28. Zie par. 1 van deze bepaling.
29. Zie over deze 'hoofdrolspeler' ook p. 528.
30. Zie de in 1940 verschenen nummers 3551-3553 van het *Weekblad*.
31. Zie daarover onder meer p. 414-415.
32. Zie ook p. 434.
33. Zie daarover ook: Kees Schuyt, *Universitair verzet (1940-1945), maatschappelijke verzet en de waarde van de wetenschap: een drieluik (Koningsbergerlezing)*, 's-Gravenhage: Boom Lemma uitgevers 2012.
34. Zie over enkele implicaties daarvan: Piet Sanders, *Herinneringen*, Amsterdam: 2009, p. 24-25.
35. M.J. Prinsen, *Eenige beschouwingen betreffende het Besluit op de Winstbelasting 1949*, Zwolle: Tjeenk Willink 1941.
36. L.M.M. Nijst, *Handelingen in strijd met de wet of de goede zeden in het belastingrecht*, Roermond: H. van der Marck's Uitgevers-Mij. 1941.
37. Zie p. 33 van de door mij geraadpleegde – in de vorige noot genoemde – editie. Wie de promotor van Nijst is geweest, heb ik niet kunnen achterhalen.
38. Zie p. 41.
39. Op p. 69-70 wordt wel opgemerkt dat Hellema het ambt van buitengewoon hoogleraar aanvaardde.
40. L.J.A. Pieterse, 'Verzamelde redes; een bibliografie', *NTFR* 2011, 1907, p. 9.
41. Zie p. 531 voor een levensschets van deze latere hoogleraar. Smeets was vaste medewerker van het *Weekblad*, zie p. 74.
42. *Weekblad* 1942, 3636, p. 112.
43. Zie de in 'Belast verleden' opgenomen geluidsopname van het interview met A.J. van den Tempel.
44. Zie par. 3.3 van deze beschouwing.
45. Zie onder meer p. 462.
46. Zie p. 467-468.
47. Zie p. 335-336 en de in 'Belast verleden' opgenomen geluidsopname van het interview met H.J. Hofstra.
48. Zie daarover ook p. 449-450 en het artikel van A.J. van den Tempel, 'De heffingen ineens', *WFR* 1987, 845, p. 845-848.
49. Een markant voorbeeld is de zaak die heeft geleid tot het arrest HR 22 december 1954, *BNB* 1955, 48.
50. Elders in het boek typeert Essers de Hoge Raad als 'niet bepaald (...) heldhaftig' (p. 307).

51. Zie ook p. 488.
52. Zie par. 3.5 van deze beschouwing.
53. Lid van de commissie-Bodenhausen (zie p. 45). Zie over Smeets ook p. 455.
54. Zie p. 282-283.
55. Zie p. 253-255.
56. Zie p. 329.
57. Jacques Presser in zijn brief van 11 maart 1960 aan Marius Flothuis, opgenomen in: *Briefgeheim*. Samengesteld door René van Stipriaan, Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar 1993, p. 114.
58. Zie *NRC Handelsblad* 25 januari 2013, p. 1-2 van de katern Boeken.
59. Hans Nieuwenhuis, *Het vierspan. De paardenkracht van het recht*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2013, p. 102.
60. **Mr. L.J.A. Pieterse is verbonden aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam.**